

Multikulturalnost - nastojanje ili himba?

(Analiza pojma na primjeru Njemačke)

Marko Žarić

Migracijska služba njemačkog Caritasa u Bremenu

Pregledni rad

UDK 314.74 (430)

Primljeno: veljača 1997.

Autor analizira pojam multikulturalnosti na primjeru njemačkog društva, iz kojega nas zapljuskuju valovi "naprednosti" i "prevladanih uskih nacionalnih okvira". Rezultati analize dobrim su dijelom primjenjivi i na ostala visokorazvijena europska društva. Ti rezultati pokazuju da je više riječ o hinjenoj spremnosti za otvaranje svojega kulturnog i nacionalnog prostora utjecajima stranih kultura. Naime ta spremnost na otvaranje završava na granicama dobro organizirane funkcionalnosti gospodarstva bez udjela drugih etničkih skupina u odlučivanju ili o duhovnim vrednotama. Štoviše, i o tako shvaćenoj i prakticiranoj multikulturalnosti vrlo se proturječno raspravlja i ona se dovodi u pitanje.

Nakon tako skicirane i pomalo razočaravajuće zbilje autor nudi pregled nužnih sadržaja kojima bi se pojam multikulturalnosti trebao obogatiti kako ne bi ostao na razini pukog verbalizma.

Dok u pojedinim europskim zemljama poput Francuske, Belgije, Velike Britanije ili Nizozemske prisutnost većih skupina drugih etničkih pripadnika - ne samo kao posljedica kolonijalne prošlosti navedenih zemalja koje su uspjele prenijeti određena kulturološka i jezična zajedništva - ima svojevrstu tradiciju, ta je prisutnost za stanovnike Njemačke novo iskustvo koje ne nalazi usporedbe ni u povijesti radničkih migracija, jer dolazak stranih radnika i članova njihovih obitelji nije bio tipičan selilački pokret s namjerom konačnog ostanka u zemlji doseljenja, nego je više sličio na klatno koje je uvijek, makar i samo izričajem, naviještalo svoje namjere povratka u zemlju iskona. Drugačije nego iseljenici u prekoceanske zemlje ili doseljenici s Istoka, ili tražitelji azila i ostale izbjeglice, ovi nisu složili svoje šatore u domovini, nisu za sobom porušili mostove, nego su u svojoj prtljazi sa sobom nosili namjeru povratka. Ta slika predstojećeg povratka bila je kako kod njih tako i kod domaćeg puka prevladavajuća predodžba vremenski ograničenoga boravka. S toga zrenika promatrano obje su strane vidjele samo ograničenu potrebu međusobnog približavanja i prilagodbe. Budući da su u vrijeme svojega dolaska još imali čvrste namjere vratiti se u domovinu nakon samo nekoliko godina, većina je tih ljudi bila spremna prilagoditi svoje ponašanje okruženju u kojem su živjeli i "integrirati se" samo onoliko koliko je to pridonosilo doseganju osnovnoga prvotnoga cilja - brze i dobre zarade.

U međuvremenu mnogi znaci govore da se većina tih "privremenih stranih uposlenika" priprema na trajni boravak i ostanak u Njemačkoj: dovode svoje članove obitelji, ovdje se žene i udaju, pa i ako svoje zaručnice i zaručnike i dovode iz zemlje svojega podrijetla, ovdje im se djeca rađaju i odrastaju. Njihov broj raste unatoč otežanim uvjetima doseljenja (obustava potražnje strane radne snage), pogoršanju uvjeta na tržištu rada i lošijega svekolikog gospodarskog stanja. Produžena duljina ostanka tzv. "prve" generacije gastarbajtera i kontinuirani dolazak članova obitelji dokazuju da su mnogi već dosegli stanje faktičnoga useljenika, čak i ako to sami sebi ne žele priznati i ako odluka o useljenju i nije donesena svjesno.

Politika SR Njemačke također se odlikuje upornim negiranjem činjenice da je postala useljenička zemlja, iako je to u pučanstvu u međuvremenu spoznato. Selilački pokreti izazvali su kod prosječnoga građanina Njemačke osjećaj nesigurnosti i doveli do osjećaja ugroženosti i određenoga poblize teško objašnjivoga straha. Više se ne prave razlike između migracijskih razloga i pravnog statusa različitih skupina, između stranih uposlenika, tražitelja azila, ilegalaca, bjegunaca od siromaštva, rata ili građanskog rata, pa čak ni njemačkih narodnosnih skupina doseljenih poglavito iz zemalja Istočne Europe. U javnom mnijenju svi su se oni stopili u skupni "stranac", iako to barem njihovi doseljeni etnički Nijemci nisu. Zaista je

tako da etnički njemački doseljenik, strani uposlenik ili njegova supruga prispjela iz domovine uposlenika, ratni bjegunac ili tražitelj azila s priznatim pravom na azil moraju prevladati jednake poteškoće i probleme glede integracije i participacije u svakodnevnom životu.

Gotovo se ne može negirati da su propusti u području otvaranja njemačkog društva za "kulturalna dobra" iz siromašnih i nerazvijenih zemalja, koje temeljem svojega gospodarskog razvitka i svojega udjela na svjetskom tržištu jedva da mogu biti interesantne za njemačko društvo, te zemlje i njihove građane u podsvijesti njemačkog naroda učinile nečim stranim i - budući da su nepoznati - nečim ugrožavajućim. Ljudi su uglavnom skloni "crno-bijelom" prosuđivanju gdje *tertium non datur*, jer je jednostavnije i gotovo uopće ne zahtijeva razložno promišljanje. Sve što poznajem, čime sam ovladao i u čemu se snalazim, sve je to prepoznatljivo i dobro, a sve ostalo mi je nepoznato i stoga me baca u nesigurnost i u osjećaj ugorženosti. Ako to strano i nepoznato češće susrećem, time se samo pojačava vlastiti osjećaj ugroženosti. Na njemačkim ulicama moguće je sreći sve više stranaca koje domaće pučanstvo nije u stanju svrstati u gastarbajtere, izbjeglice ili tražitelje azila, dok se istovremeno sluti opasnost za vlastiti probitak, pa i egzistenciju. Radna se mjesta gube racionalizacijom poslovanja, troškovi života naizgled nezaustavljivo rastu i političari traže razumijevanje za ograničenje potrošnje u svim vidovima dosegnutog životnog standarda. U različitim gremijima donose se apstraktna i gotovo posve nerazumljive odluke koje samo još više pojačavaju osjećaj ugroženosti egzistencijalnih uvjeta, budući se takve odluke donose temeljem političkih odrednica bez dostojnog vrednovanja zalaganja pojedinaca. Logika kapitala određuje proizvodne procese i selekcijski strah raste jer se sve automatizira. Osim toga traženi su pokretljivost i prilagodljivost koje neminovno vode u individualizaciju, a uspostaviti i održati međuljudske odnose postaje sve teže. Individualizacija je u ovom slučaju istoznačna s anonimizacijom koja dovodi do izoliranosti i sve sveobuhvatnije društvene hladnoće, jer su međuljudske povezanosti sve površnije i podređene profitabilnosti. Vrednote i vrednovanje sve su više u ovisnosti o tržišnim izgledima. Čovjek pak za svoju nesreću, no isto tako i za svoj strah, traži objašnjenje koje doduše neće

izmijeniti njegov položaj, no koje će taj položaj učiniti podnošljivijim. Kod tolikih nesigurnosti i strahovanja nije iznenađujuće da se nije moralo dugo čekati na objašnjenje u tipično dualističkom misaonom procesu. Skupno prevladavanje tih strahovanja i frustracija dovelo je do toga da se one usmjeruju i "projiciraju" na one koji posjeduju značajke koje ih razlikuju od frustrirane većine, a to su stranci.

POLITIKA REAGIRA - ČAROBNA FORMULA GLASI "INTEGRACIJA"

Nijemci su tek 1979. shvatili društvenopolitički doseg takvog razvitka kada je tadašnji vladin povjerenik za strance Heinz Kühn prepoznatljivo predočio javnosti probleme stranaca u njemačkom društvu i zahtijevao dosljednu integracijsku politiku. Kako su Nijemci skloni euforičnim raspoloženjima, slijedila je prava integracijska euforija, no pritom je sadržaj pojma "integracija" vrlo brzo i nekako samo po sebi razumljivo zamijenjen sadržajem pojma "asimilacija", iako je semantički izraz ostao isti, a u velikom povjerenju u asimilatorsku spremnost doseljenika propustilo se vlastito pučanstvo poučiti o kulturi, tradiciji, vrednotama i svekolikoj različitosti stranaca. U svojoj nastupnoj izjavi 13. listopada 1982. objavio je tadašnji i sadašnji savezni kancelar Helmut Kohl što Savezna vlada podrazumijeva pod pojmom "integracija":

"Suživot velikog broja ljudi različitih mentaliteta, kultura i vjera s nama Nijemcima sve nas, državu i društvo, strance i Nijemce, stavlja pred teške zadatke. Oni zahtijevaju strpljenje i toleranciju, realizam kao i ljudskost. Savezna se vlada u svojoj politici prema strancima ravna prema trima načelima:

Prvo: integracija stranaca koji ovdje žive važan je zadatak naše politike prema strancima. Integracija ne podrazumijeva gubitak vlastitog identiteta, nego po mogućnosti što bolji suživot stranaca i Nijemaca bez ikakvih napetosti. Integracija je moguća samo ako broj stranaca ovdje u nas ne bude dalje rastao. Ovdje se radi prije svega o tome da se spriječi neograničeno i nekontrolirano doseljavanje stranaca.

Drugo: Savezna će vlada zadržati načelo obustave potražnje strane radne snage, ograničiti doseljavanje članova obitelji, i to upravo zbog dobrobiti djece koja imaju

pravo na vlastitu obitelj. Pobrinut će se za to da se sporazumom o pridruživanju¹ ne potakne nikakav novi val useljavanja.

Treće: Strancima koji se namjeravaju vratiti u svoju domovinu mora se olakšati povratak. Svaki čovjek ima pravo smjeti živjeti u svojoj domovini. Stranci u Njemačkoj trebaju slobodno donijeti odluku, no oni se moraju odlučiti hoće li se vratiti u svoju domovinu ili će željeti ostati kod nas i integrirati se."

Iz rečenoga je vidljivo što integracija nije, a kako bi se ona mogla ostvariti i što bi ona imala sadržavati, naznačeno je tek neznatno. Govori se s jedne strane o "pravu na vlastitu obitelj", dok se u istoj rečenici govori o ograničenju mogućnosti doseljavanja članova obitelji. Pružaju se izgledi za mogućnost integracije, no ona nije shvaćena i predočena kao prirodan i dugotrajan proces bikulturalnog pronalazjenja identiteta, nego se traži da se provede u vremenskom tjesnacu uz prijatnu egzistencijalno ugrožavajućih posljedica. Posve drugačije i smislu integracije puno bliže stajalište zastupao je papa Ivan Pavao II. u svojoj poruci za Svjetski dan migranata 1993: "*Za migrante je zacijelo prirodan pa i poželjan proces da se ukllope u društvo koje ih prihvaća, no mudrost nalaže da se pritom izbjegne žurba. Njima se ima ukazati posebna skrb, koja će im osigurati dužnu obzirnost prema njihovom različitom kulturnom identitetu i poglavito njihovom duhovnom naslijeđu i koja će im jamčiti opravdanu daljnju povezanost sa zemljom njihova podrijetla u razdoblju postupnog socijalnog uključivanja*"²

Na strani domaćeg pučanstva držanje je promjenljivo - čas je prijateljsko, čas ravnodušno, a samo u pojedinačnim slučajevima odbojno i to tako dugo dok je opterećenje infrastrukture neznajno i dok se strani uposlenici, ali i izbjeglice i čak i etnički njemački doseljenici ograničavaju na djelatnosti koje su na niskoj razini socijalnog ugleda i koje domaće pučanstvo izbjegava. Integracija je relativno brzo i neometano dosegla razinu nesmetane funkcionalnosti u gospodarskom, ali ne i u društveno-političkom smislu, budući da zahtjevi funkcionalnosti dviju grupa, domaćeg pučanstva i doseljenika, nisu bili istovjetni.

RAĐANJE MULTIKUTURALNOSTI

Nijedan razuman čovjek neće moći zanijekati potrebu provođenja aktivne integracijske politike, no oko njezinog kontretnog sadržaja uvijek su se lomila koplja. Pojam "integracija" znači "*ponovna uspostava cjeline*" i "*uključivanje u jedno veće cijelo*" (Dudenov Rječnik stranih riječi), odnosno "*spajanje nekih dijelova u cjelinu*" te "*povezivanje, ujedinjavanje*" (Klaićev Rječnik stranih riječi), a u sociologiji integracija znači "*ravnovjesje i slobodu od napetosti*" (H. Esser: *Aspekte der Wanderungssoziologie*, 1980, str. 25). Ova je riječ međutim ostala semantička ljuštura. Stajališta o politici prema strancima prilično se razilaze kod svih relevantnih društveno-političkih skupina kao što su crkva, stranke, sindikati, udruge poslodavaca i dr. već prema konkretnom polazištu. Spektar seže od parole "Stranci van" i "Programa za poticanje povratka" preko "asimilacije" do uspostave "multikulturalnog društva" ili do obične poruke "Budite susretljivi jedni prema drugima!". Ideolozi multikulturalnog društva razumijevaju pod tim pojmom uvažavanje kulturnog identiteta doseljenika kao alternative politici asimilacije i ujedno kao odgovor onima koji bi Europu htjeli izgraditi kao "europsku tvrđavu". Integracija za mene znači sudionništvo u drugoj kulturi, ali s postojećom i utemeljenom svijesću o vlastitom identitetu i kulturnom naslijeđu. Pritom se radi o susretu dviju ravnopravnih kultura u izgrađenoj osobnosti, pri čemu svaka od tih kultura predstavlja samo veliko obogaćenje osobnosti i ni u kojem slučaju majorizirajuće ugrožavanje jedne od tih kultura. Nasuprot tomu asimilacija znači posvemašnje utapanje u novoj kulturi bez mogućnosti održanja identiteta vlastitog, roditeljskog kulturnog naslijeđa. Pritom se radi o jednostranom, neravnopravnom i nametnutom procesu. Cilj integracijske politike trebao bi biti urastanje doseljenika i njihovih obitelji u društvene i kulturološke datosti sredine u kojoj se osjećaju prihvaćeni. Kako će daleko i uz koliki gubitak vlastitoga kulturnoga identiteta takvo urastanje ići, o tome se mišljenja razilaze. U društvu međusobnog prihvaćanja i pružanju jednakih izgleda na uspjeh ne može biti

¹ Misli se na pripremani sporazum o pridruživanju između tadašnje EZ i Turske.

² *L'Osservatore Romano*, 29. listopada 1993.

diskriminacije i ograničavanja mogućnosti razvitka nacionalnih i kulturnih manjina od pripadnika većinske kulture. Dakako da određene napetosti i sukobi između domaćeg pučanstva i doseljenika iz nekog drugog civilizacijskog i kulturološkog kruga nisu isključeni, no u multikulturalnom društvu takvi se sukobi rješavaju dijalogom, trajnom komunikacijom, interakcijama i suradnjom. Također je samo po sebi razumljivo da će se u mnogim životnim situacijama manjina prilagoditi većini, da će većinska kultura usmjeravati događanja, no i od većinske se kulture mora moći očekivati spremnost na odricanje od isključivo monokulturalne usmjerenosti, jer bi inače multikulturalnost zakržljala i svela se na puki alibi za običnu majorizaciju. SR Njemačka postala je multikulturalno društvo u smislu da su migranti doduše postali gospodarski čimbenik, no oni u urbanim središtima uglavnom i dalje žive u svojim iskonskim etničkim strukturama. Kontakti koji bi nadilazili gospodarsku suradnju, kao na primjer na području društvenosti i kulture, neznatni su i sastoje se često samo od folklornih priredaba i kušanja različitih kulinarskih specijaliteta, što ima za posljedicu da se domaće pučanstvo i doseljenici u svakodnevnom životu susreću s nerazumijevanjem i zadržavaju mnoge obostrane predrasude i pogrešna ponašanja. O kakvoći i uspjehu multikulturalnog suživota odlučuje se upravo u susjedstvu i užoj gradskoj četvrti. Njemački masovni turizam u većinu zemalja podrijetla doseljenika u Njemačku također je jedva što pridonio povezivanju naroda i kulturne nadgradnje, a da o interkulturalnosti - dakle davanju i prihvaćanju ili čak multikulturalnosti - dakle zajedništvu u dva ili više kulturnih naslijeđa, i ne govorimo. Vrlo su često takvi boravci u inozemstvu doveli čak do porasta osjećaja prepotentnosti mnogih Europljana i do "Bimboland" razmišljanja o drugim nerazvijenim narodima, dok su ti narodi istovremeno gotovo obožavali Europljane i bili spremni bez pogovora prihvatiti mnoge oblike "multikulturalnog" ponašanja tih "civiliziranih" posjetitelja, što je nerijetko dovelo do neminovnog uništenja dragocjenih društvenih struktura.

Neka mi na ovom mjestu bude dopušteno postaviti nekoliko kritičnih pitanja.

Koliko su nastojanja za integracijom i multikulturalnošću u skladu s premisom da "Nje-

mačka nije useljenička zemlja" i da se pravna ravnopravnost može postići tek nakon odustajanja od prethodnog državljanstva i primitka njemačkog, za što se traži dobrovoljna i trajna privrženost Njemačkoj i uklapanje stranca u njemačke životne uvjete? Kultura je ono što je "proisteklo od ljudi u određenim vremenima u ograničenim područjima temeljem pretpostavljenih datosti i sposobnosti u prevladavanju protimbi u svojoj okolini i njenom oblikovanju njihovim djelovanjem". (Meyerov Enciklopedijski leksikon). U to spadaju jezik, vjera, etika, ustanove, država, politika, pravo, zanatstvo, tehnika, umjetnost, filozofija i znanost. Što se neke neka kultura čini stranijom i što se ona više razlikuje od njegovog kulturnog naslijeđa, to će veća biti i odbojnost prema njoj. Doseljenjem inozemnih državljana različitih nacionalnosti dolazi do susreta različitih kulturnih naslijeđa, što u pravilu dovodi do napetosti, često i do odbojnosti, ismijavanja i sumnjičenja, a povremeno čak i do otvorene agresivnosti. Ako se neka osoba mora odlučiti na prihvaćanje jedne od dviju ponekad suprotstavljenih kulturnih vrednota - a upravo to zahtijeva § 8. Carskog i državnog zakona o državljanstvu kao preduvjet za podržavljenje, tada takva osoba mora računati s time da će u svakom slučaju biti izložena kritici jedne od tih dviju kultura. Zbog toga ponuda za prihvaćanje njemačkog državljanstva nailazi na relativno slab odaziv među doseljenicima, pa čak i među onima koji namjeravaju ostati u Njemačkoj, jer se boje da bi prisilnim odustajanjem od svojega iskonskoga državljanstva izgubili i svoj vlastiti nacionalni i kulturni identitet.

Neće li prije biti da se riječ "multikulturalnost" kao oznaka međuljudskih odnosa modernoga doba svela na semantičku ljušturu koja priliči pravilima dobrog ponašanja, dok istovremeno svatko u svojoj svakodnevicu i dalje živi u skladu sa specifičnostima svojega kulturnoga naslijeđa? Kome je zazorno kada neki športaš (vidi se to često npr. u biatlonu, skijaškom trčanju ili slično) - a mora se priznati da su upravo športaši gotovo simbolične figure multikulturalnih susreta i svega onoga što se uzdiže iznad "uskih nacionalnih okvira" - neposredno pred ulazak u cilj dobije od nekoga sa strane nacionalnu zastavu u ruke, pa tako s visoko uzdignutom zastavom simbolizira i slavi pobjedu svoje nacije? Zacijelo nikome,

pod pretpostavkom da se radi o pripadniku neke od "velikih" nacija. Ako to čine pripadnici manjih ili manje značajnih narodnih skupina, često se takva gesta poistovjećuje s nacionalizmom, pa čak i šovinističkom isključivošću. Tko se usudio svade oko boje i jezika zajedničkih putovnica ili zajedničke valute u EU nazvati zadrtnim malograđanskim nacionalizmom, izrazima kojima se često "počaste" manje nacije ako se usude same određivati boje ili raspored polja svojih nacionalnih grbova ili zastava? Francuzi s pravom inzistiraju na svojem "copyright" na tako divne pojmove kao što su "liberté, égalité, fraternité" i jedva da se čudimo na njihovu jezičnu osjetljivost i kolikom brižnošću paze da se u njihov jezik ne infiltriraju anglosaksonski pojmovi, poglavito u području elektroničkog nazivlja, dok se istodobno od manjih traži da se u interesu suživota odreknu i samoga imena svojega jezika.

Nijemci su bili spremni podržati izmjenu ustavnih odredbi u svezi s tražiteljima azila, da bi potom sažalno sudjelovali u procesijama sa svijjećama za tražitelje azila koji su upravo tim izmjenama dospjeli u nevolju. U Čileu, Panami, Libanonu itd. već za pet Nijemaca postoji njihov dušobrižnik, njemačka škola i opravdano se potiče otvaranje vlastitih kulturnih društava, no u Njemačkoj se za neusporedivo brojniju populaciju stranaca održavanje dopunske nastave dođuše tolerira, ali ne i potiče od odgovarajućih ustanova za kulturu, s obrazloženjem da škole s nacionalnom grupom predmeta samo dodatno otežavaju "integraciju" u njemačko društvo. Istovremeno se upravo u području prosvjete ozbiljno razmišlja o mjerama za poticanje reintegracijske sposobnosti i spremnosti na povratak djece i mladeži u zemlju podrijetla, budući da u pitanju treba li većinsko društvo samo trpjeti održavanje strane kulture i tradicije ili ih možda i poticati još uvijek postoje znatne razlike. Može li se ozbiljno računati s time da će oni koji su pogođeni takvim mjerama shvatiti tu idejnu zbrku i raspoznati nekakav jasan pravac? Nije li možda ideja multikulturalnog društva samo određeni socijalni pokus za testiranje sposobnosti tolerancije širih društvenih masa?

PROTURJEČJA MULTIKULTURALNOSTI

Da se u pitanju multikulturalnosti može vrlo proturječno raspravljati, pokazat će nam nekoliko gotovo slučajno odabranih citata:

"Posve ozbiljno shvaćeno model multikulturalnoga društva - isto kao i model komunizma - spada u carstvo atraktivnih utopija. Multikulturalno društvo pretpostavlja name ljudska svojstva i sposobnosti koje posjeduju samo rijetki pojedinci. Tako ta ideja zahtijeva mjeru tolerancije koja je dostupna samo po cijenu vrlo visoke nevezanosti, fleksibilnosti i distancije. Takva svojstva idu pak često ruku pod ruku s nedostatkom orijentacije i s iskorijenjenošću sve do posvemašnjeg gospodarskog i društvenog kaosa. Mnogo toga govori u prilog pretpostavci da multikulturalna društva nisu u stanju preživjeti dulje razdoblje. Ona postaju preveliko opterećenje kako za doseljenike tako i za zemlje prihvata. Stoga bi trebalo spriječiti neograničenu naplavu stranaca kroz dulje razdoblje, a iz toga slijedi nemogućnost posvemašnjeg otvaranja nacionalnih i europskih granica u budućnosti."³

"Krilatica o 'multikulturalnom društvu' postala je svojevrstni credo. Je li vizija funkcionalnog multikulturalnog društva realistična ili samo jednostavno glupa? S biološkog stajališta htio bih zastupati i obrazložiti sljedeće teze: 1) Etnička raznolikost je pozitivna vrednota. 2) Između teritorijalno ukorijenjenih etničkih skupina moguće je miran suživot, ako se jedna grupa ne mora bojati prevlasti druge. 3) Prognoze za skladnu skupnost u multietničkom imigracijskom društvu su nepovoljne. Život načelno teži raznolikosti i na taj se način osigurava. S raznolikošću kultura mi ljudi slijedimo istu strategiju. Zazor prema stranom utvrđen je u svim kulturama gdje se to istraživalo. Ostvarenje miroljubivosti u svijetu putem ujednačenja svih razlika pokazalo se neprovedivim. Mi prihvaćamo multietničku svjetsku zajednicu i pravo etničkog samoodređenja. Ako jedna grupa prisiljava drugu da se odrekne svoje kulture, govorimo o etnocidu. Skladni suživot raz-

³ Stefanie Wahl: *Ist der Weg in die multikulturelle Gesellschaft vorgezeichnet? u Räumliche Probleme der Ausländerintegration, Bundesforschungsanstalt für Länderkunde und Raumordnung, Bonn 1992, str. 391.*

ličitim etničkih skupina pretpostavlja da svaka od njih posjeduje vlastiti teritorij i da se ne mora bojati prevlasti druge. U tom slučaju mogu surađivati čak i u istoj državi, kao što se pokazuje primjer Švicarske Konfederacije. Ako međutim određeno područje nastanjuje etnički izmiješana populacija, situacija postaje bremenita sukobima jer su ljudi skloni teritorijalnosti. Kao što mnogi primati višeg stupnja razvitka izgone došljake u svoje označeno područje kao uljeze, tako i mi ljudi reagiramo na doseljenike u jedno već zaposjednuto područje s arhaičkim obrambenim reakcijama. Da bi se to moglo razumjeti, treba postati jasno da preživljavanje načelno znači preživljavanje u vlastitom potomstvu, odnosno kroz potomstvo genetski bliskih srodnika. Pretpostavka za to su određeni resursi, a zemlja je pritom najvažnija od svih. Odatle ne slijedi da se načelno isključuje svako doseljenje, nego samo da bi ono moralo biti umjereno i povezano s obvezom asimilacije. Ako pozdravljamo pluralnost, moramo se smjeti zauzeti i za održanje vlastitih kultura. Tko u Europi tako govori, toga se često difamira kao 'rasista', pa stoga treba razjasniti da rasizam zastupa ideju biološke superiornosti jedne rase nad drugom i da na tome temelji svoje opravdanje prevlasti. Većina biologa to ne vrednuje tako, nego zastupa etnički pluralizam, a time i održanje vlastitog etnosa.⁴

"Nema sumnje da postoji francuska, engleska, njemačka, talijanska i španjolska kultura, no nitko neće doći na ideju govoriti o multikulturalnom društvu ako Francuzi, Englezi, Nijemci, Talijani i Španjolci skupa žive. Te kulture imaju doduše svoje posebitosti, no u biti se radi samo o nacionalnim izražajima jedne sveobuhvatne europske kulture. Pojam 'multikulturalizam' pojavio se tek kada su u Europu doselili ljudi iz posve drugih kulturnih sredina, prije svega iz islamskog svijeta. Ako se pod kulturom podrazumijeva kultura višeg sloja, a ovdje se upravo to podrazumijeva, tada su nositelji kulture određene zemlje

uvijek njeni srednji i viši slojevi. Ljudi pak koji su masovno preplavili Europu ne potječu, izuzmemo li pojedine akademski obrazovane tražitelje azila, iz srednjih i viših slojeva svojih zemalja, nego upravo iz onih donjih, najneobrazovanijih. Koju to kulturu oni onda donose? Jedno je sigurno: slika naših gradova postaja je šarolikića, no je li to vrijedno cijene velikih teškoća koje nam ta masa stranaca prouzročuje? Pojam 'multikulturalan' sugerira stanje kojega u stvarnosti nema. Bolje bi bilo reći multinacionalan, a još bolje bi pristajala njemačka riječ za francuski pojam 'société multiraciale', što znači višerasno društvo. To bi bilo ispravno. No kao što Britanci bez ustručavanja govore o 'racial equality' (rasnoj jednakosti), tako ni Francuzi nemaju ominožnu nacionalsocijalističku prošlost pa stoga nepristranije nego mi mogu baratati tim pojmom. A zapravo se radi upravo o tome."⁵

Spomenimo samo uzgred da pojedini njemački političari sve češće i javno izraz "multikulturalno društvo" objašnjavaju populističkim i za njih trenutno prikladnijim izrazom "multikriminalno" pa i "međurasno" društvo.

"Bez sumnje, što je neko društvo intenzivnije izloženo utjecaju različitih nacionalnosti, etnika, kultura, vjera i načina života, to će u njemu dolaziti do većih napetosti (a time će virtualno rasti i njegova pragmatična sposobnost ophođenja s neobičnim problemima). No to ne znači da bi multikulturalno društvo moglo biti skladno. U njemu je dapače - poglavito ako su susreću zaista strani kulturni krugovi - ugrađen trajan sukob. Multikulturalno društvo je kruto, brzo, nemilosrdno i gotovo bez solidarnosti, ono je obilježeno značajnim socijalnim neravnovjesjima i poznaje migracijske dobitnike jednako kao i modernizacijske gubitnike; ono naginje raspršenju u mnoštvo sastavnica i skupnosti i gubitku kohezije i obvezatnosti svojih vrednota. U multikulturalnom društvu radi se stoga o hodu po razmeci centrifugalnih i centripetalnih sila i upravo je stoga nužno potrebno da se odrede pravila igre."⁶

⁴ Erenäus Eibl-Elbesfeldt: *Süddeutsche Zeitung Magazin*, 7. 2. 1992.

⁵ Jan Wemcr: *Die Invasion der Armen. Asylanten und illegale Einwanderer*, Mainz 1992, str. 41.

⁶ Daniel Cohn-Bendit/Thomas Schmid: *Die Verheißungen und Risiken der Moderne. Multikulturelle Gesellschaft: eine Realität, die endlich anerkannt werden sollte. Informationen zur politischen Bildung*, br. 237/1992, str. 31.

Ne samo temeljem tih citata postaje jasno kako se različito ophodi s pojmom "multikulturalnosti" i koliko je potrebno utvrditi mjesto i vrijednost toga pojma u prvom redu u zemljama prihvata. Nepromišljena žurba samo bi dovela do beznadnog preopterećenja došljaka, što bi na obje strane u ovom procesu nužne interakcije moglo djelovati kao dodatni faktor stresa. Put u smjeru multikulturalnog društva zapravo je ispravan, no postavlja se pitanje zašto izmišljamo uvijek nova imena, nove eufemizme za pojmove koje ili nismo voljni ili nismo kadri ispuniti sadržajem, dati im upravo ta "pravila igre" kojih ćemo se onda pridržavati? Multikulturalno društvo treba pridonijeti razgradnji postojeće diskriminacije i odbija svaki oblik prisilne prilagodbe različitih kulturnih shvaćanja i ponašanja došljaka hegemonijalnoj kulturi zemlje prihvata. Ono se zalaže za ostvarenje sociokulturnog pluralizma, no budući da se kulturna područja socijalnog života ponekad prenaglašavaju, postoji opasnost od zanemarivanja središnjih čimbenika socijalne nejednakosti i diskriminacije i od preimenovanja materijalne bijede u probleme kulturološkog razumijevanja. Na taj bi se način socijalni problemi mogli objasniti kao rubne pojave kulturološke raznolikosti, dok bi koncept multikulturalnog društva zakržljao na razini pojednostavljenja i zataškavanja društvenopolitičke bijede i njezine složene pozadine.

MULTIKULTURALNOST U PRAKSI

Multikulturalnost je prirodni proces ravnopravnosti koji je provediv samo na osnovi dobrovoljnosti i nikako ne može biti nametnut, u kojem se cilj ne može jednostavno unaprijed odrediti, jer je on samo posljedica procesa koji je u tijeku, samo rezultat procesno usmjerenog djelovanja. Kako izgleda društveno djelovanje u Njemačkoj izvan simpozija i svečanih nastupa? Je li društvo zaista spremno za otvaranje, je li iskreno kada govori o multikulturalnosti, interkulturalnosti ili transkulturalnosti? Kako stoji prema pitanju biračkog prava ovdje živućih migranata, pa i onda ako se oni iz nekakvih sentimentalnih ili drugih praktičnih razloga ne žele odreći svojega državljanstva?

Uspješna integracija doseljenika uključuje i njihovu primjerenu zastupljenost u javnim službama i gremijima koji donose odluke. Kako stoji s otvaranjem javnih službi za migrante (uskoro će doduše kao njemačka temeljna policija vjerojatno smjeti dobivati batinu od demonstranata), poglavito s pristupom u višu službu? Koliko je hrvatskih liječnika na mjestu voditelja kliničkih centara u kojima zasluženo uživaju visok ugled, koliko djelatnika bilo kojeg profila na vodećim položajima ili barem s izgledom na napredovanje u službi i nakon dugogodišnjeg predanog i priznatog rada, pa i nakon eventualnog primitka njemačkog državljanstva? Crkva je već uočila i javno priznala nerazmjernu zastupljenost stranaca: *"Mora doći do institucionalne zastupljenosti katolika drugih materinjih jezika u svim značajnim vijećima i stručnim službama"*.⁷

Je li zapadnoeuropsko društvo zaista bilo iskreno kada je desetljećima napadalo i žigosalo zatvorenost granica, ako sada, kada se radi o vlastitom životnom standardu i predmnijevanom vlastitom kulturnom identitetu, ponovno počinje očijukati sa zatvorenim granicama?

Srednji i viši slojevi drugih naroda koje se smatra "nositeljima kulture" (vrhunski sportaši, manageri, umjetnici, diplomatski predstavnici itd) nemaju takvih banalnih problema uključivanja u društvo i zauzimanja primjerenog društvenog statusa jer se oni mjere mjerilom nutarnje diferenciranosti i složenosti modernih kultura. Oni su već obilježeni raznolikošću oblika i stilova života i nije ih moguće svesti na isti nazivnik. Moderne su kulture naimme u međuvremenu međusobno isprepletene i prožimlju se do te mjere da usporedivost životnih navika i oblika ne završava više na granicama nacionalnih kultura, nego ih nadilazi i pronalazi sebe jednako tako i u drugim kulturama. Način života jednoga vrhunskog sportaša, jednoga managera ili znanstvenika danas više nije njemački, francuski ili hrvatski, nego odražava europeizam ili čak globalnost. Njegovo u određenim kulturnopovijesnim okolnostima stečeno shvaćanje samoga sebe kao pojedinca glede vrednota i običajnosti temelji se s jedne strane na njegovoj ukorijenjenosti u kulturni identitet vlastite nacije, a s druge strane na otklonu od normativa i prisila istog tog kulturnog identiteta. Tradicijski kulturni identitet počiva napro-

⁷ Zentralkomitee der deutschen Katholiken: Zuwanderung gestalten - Politische und gesellschaftliche Aspekte der Migration, Dokumentation, 31. 1. 1996, str. 11.

tiv na afirmativnoj identifikaciji s kulturom jednog specifičnog regionalno definiranog okruženja, pri čemu se još uvijek velika važnost pridaje materinjem jeziku. Moderno zapadno industrijsko i potrošačko društvo pokazuje međutim jasne tendencije razgradnje razdjelbenih i ograničavajućih kulturnih vrednota, među ostalim i zbog saznanja da i inače ne postoji nikakva jedinstvena kultura, nego samo mnoštvo sastavnica i supkultura, i da bi kruto vezivanje na samo jednu određenu kulturu nužno značilo odbijanje drugih ne manje značajnih kulturnih naslijeđa.

Stoga se i u zapadnim industrijskim društvima s visokim udjelom strane populacije razvio poseban pedagoški koncept multikulturalnog i interkulturalnog odgoja utemeljen na međusobnom uvažavanju i toleranciji. No dok asimilatorski model ne pokazuje spremnost uvažavanja kulturnih razlika, dotle se model multikulturalnog odgoja izlaže opasnosti pre naglašavanja složenosti nacionalnih kultura i pojednostavljenja na stereotipe bez uvažavanja njihovih sastavnica i supkultura. Civilizacijski korak naprijed neće se međutim poticati, nego dapače ometati ako se kulturnospecifični izražaji, pa i ograničenost nekog načina razmišljanja uvjetovana supkulturom, budu negirani ili potiskivali. Ta činjenica dakako ne znači čvrsto pridržavanje ma koliko provjerenih metoda, budući da društveno-politički problemi ne dopuštaju nikakve pauze u osmišljavanju i pretpostavljaju razumljivost nadilaženja vlastite kulture. "Tko zakasni, toga kažnjava život", rekao je poznati moderni apostol perestrojke.

A kako bi se i mogli pronaći novi putovi ako ne u sustavno shvaćenom interaktivnom procesu multikulturalnog ostvarenja suživota, gdje polazeći od pojedinca i urastajući u skupnost svi bivaju praćeni i poticani u procesu donošenja odluke o prihvatu jednog ne samo u misaonom procesu postojećeg nego i u zbilji djelujućeg multikulturalnog društva. To zacijelo zahtijeva veliku dozu spremnosti za domišljanje i promišljanje, za promjenu uobičajenih i poznatih oblika ponašanja, za otvaranje za davanje i uzimanje, za učenje i upoznavanje, za uključivanje u raznolike kulturne udruge i za sudjelovanje u studentskim putovanjima da bi se doživjelo "kako se svadbuje i kako se mrtvi oplakuju", da bi se budući došljaka upoznalo "u dušu" i da bi se krilatici o obrazovnom karakteru putovanja vratilo njezin iskonski smisao: "Ako nekoga želiš upoznati, posjeti ga kod kuće" (u ovom slučaju u njegovoj domovini,

gdje je dotični "kod kuće") i mnogi oblici njegova ponašanja postat će objašnjivi i jasni. Hrvatska na primjer može puno više toga ponuditi osim sunca, plaže i mora njemačkim i drugim europskim turistima, koji tijekom svojega godišnjeg odmora jedva da nađu vremena diviti se svjedočanstvima i naslijeđu jedne njima nepoznate tisućljetne kulture. I mali i gospodarski manje važni narodi nude na području kulture puno više nego što se to može naslućivati temeljem njihove gospodarske moći. "Intekulturalni život mora biti uključen u programe razmjene mladeži kako ona ne bi zapela na razini pukog turizma." (Zentralkomitee der deutschen Katholiken, isto, str. 11). Njemački su biskupi doduše već prije 20 godina na sinodi u Würzburgu usrdno preporučili školama da "što je moguće ranije prenose primjerena saznanja o drugim narodima kako bi se poticalo međusobno razumijevanje", no što njemačka mladež danas zna o osjećaju gubitka domovine i o životu stranca kada je već i sam pojam "domovina" gotovo završio u ladici neprevladane vlastite prošlosti.

SPREMNOST NA PRILAGODBU I PROMJENE

Nije neprimjereno ako se od socijalnog djelatnika i socijalnog pedagoga koji bi želio interkulturalno ili multikulturalno raditi zahtijeva poznavanje povijesti, vjere, običaja, načina mišljenja itd. onih kulturnih grupa s čijim će pripadnicima raditi. Tako interkulturalno otvaranje mora biti "gore" željeno da bi se "dolje" moglo prihvatiti. No prepoznati strane kulturne vrednote, respektirati ih i prihvatiti krije u sebi svojevrstu opasnost i može također značiti da se sama po sebi razumljiva vlastita kultura izloži kritičkom promišljanju i da se možda čak dode do saznanja da norme, vrednote i kulturne tradicije vlastitog kulturnog naslijeđa nisu primjenjive na sve druge, i da u svojoj stvarnosti također nisu vječne i univerzalne. Takva interkulturalna a možda čak i interlingvalna kompetentnost pretpostavlja dakako i stručnu kompetenciju na određenom području.

Poznavanje materinjeg jezika osobe koja traži savjet i pomoć zauzima posebno značajno mjesto, jer jezik je sredstvo kojim se opisuje i definira svoj jad ili predmnijevana opasnost za vlastiti integritet. Osjećaji i stajališta puno se vjernije prenose materinjim jezikom, na njemu se vlastita nutrina puno povjerljivije reflektira,

slika svijeta i čovjeka i objašnjenje međuovisnosti razumljivije objašnjavaju, i to ne samo verbalno, nego i nuzgredna neverbalna komunikacija također puno bolje uspijeva. O saznanjima stečenim na taj način mora se moći slobodno reflektirati kako se ne bi nasjelo stereotipnim predodžbama o određenim kulturnim krugovima, pri čemu treba imati na umu da su mnogi migranti i u svojoj zemlji pripadali manjinama te da stoga odbijaju uopćene predodžbe o svojoj zemlji i kulturi. Osim toga oni se ne pridržavaju trajno naslijeđenih vrednota, gledišta i stajališta zemalja svojega podrijetla, nego ih individualno dalje modificiraju i razvijaju u konkretnom gospodarskom i društvenom okruženju, u svakom slučaju drugačije nego što to čine ljudi koji su ostali živjeti u tim zemljama.

U svezi s time htio bih još dopuniti da postoji znatna razlika u tome može li se tko tek sporazumjeti na nekom jeziku ili na tom jeziku može i savjetovati, jer razumijevanje jezika može biti i čisti, hladni, intelektualni proces koji ne mora uvijek biti povezan s mogućnošću emocionalnog doživljavanja, a posve je sigurno i iskustvom toliko puta potvrđeno da takve savjetnike i nepismeni klijenti vrlo brzo "pročitaju", što samo pridonosi još izraženijem nepovjerenju prema službenim institucijama. Ovo pišem imajući na umu da pojedini uredi za strance i njima srodne službe šalju svoje Nijemce na kojekakve brze tečajeve jezika u trajanju od po tri mjeseca kako bi se mogli sporazumijevati i "savjetovati" strane sugrađane, bez potrebe upošljavanja stručnog osoblja istog etničkog podrijetla, u koje - podlegli svojim predrasudama - nemaju baš puno povjerenja, bez obzira na vrhunsku izobrazbu i dokazanu stručnost tih osoba u psihosocijalnim savjetovaništima. Na taj način može se doduše pokrenuti proces integracije kao pravni proces s ciljem bolje funkcionalnosti i smanjenja problematičnih situacija, no time sigurno neće doći do osjećaja prihvaćenosti u novoj sredini, jer taj osjećaj počiva na emocionalnom pristupu i ne mogu ga zamijeniti ni najbolje razrađeni stručni elaborati.

U svezi s time spomenuo bih i jedan od kriterija za buduću Europu kako ga je navela Europska konferencija *Justitia et Pax* i Odbor crkava za pitanja stranaca u Europi: "Europa koja posve afirmira svoju etničku, jezičnu, kul-

turnu i vjersku raznolikost onako kako je tijekom povijesti nastala, uključujući i novija desetljeća obogaćena doprinosom doseljenih narodnih skupina i neeuropskog podrijetla, koji čini zajedničko naslijeđe svih današnjih stanovnika Europe."⁸ To stajalište svakako valja pozdraviti, no ono je na žalost u proturječju sa svakodnevnim praksom, gdje naime puna pravna jednakost nije dostupna svim stanovnicima Europe, nego se ona stječe tek stjecanjem državljanstva jedne od država članice EU. Tu se pokazuje da u toj verbalno toliko interkulturalnoj i multikulturalnoj Europi načelo nacionalne države igra i te kako važnu ulogu. Tako interkulturalna komunikacija podrazumijeva samo međusobnu komunikaciju povlaštenih, a integracija kao trajan i stvaralački proces obostranog približavanja, gdje se razvitkom svi istovremeno mijenjaju - društvo u zemaljama prihvata kao i ljudi koji se u njih uživljaju - ostaje samo mrtvo slovo na papiru svečanih deklaracija. U strahu za svoj manje ili više jasno definirani zapadnjački identitet ta se Europa zalaže za prevladavanje kulturoloških razlika i za multikulturalnost, no pritom podrazumijeva jasno majoriziranje, koje je među ostalim prepoznatljivo u činjenici da su "Europljani" u općeprihvaćenom shvaćanju toga pojma samo državljani pojedinih članica EU, bez obzira na zemljopisnu bliskost ili kulturno i civilizacijsko naslijeđe nekih drugih naroda, koji također s punim pravom sebe smatraju Europljanima. Pritom se čak zaboravlja da etničke skupine nisu i ne mogu biti nekakvi zasebni sustavi zatvoreni u sebe, nego da se radi o sustavima koji su u stalnom međusobnom komuniciranju s tipičnim slijedom događanja i ponavljanja određenih oblika međuljudskih odnosa kao što su premoć ili podčinjenost, razmjena kulturnih dobara ili asimilacija. Europa bi zapravo trebala postati svjesna svoje stvarne snage i ne bi se smjela bojati ugrožavanja vlastitoga identiteta od strane stranih etnika.

Obilježje modernog društva današnjice jest velika mobilnost i fleksibilnost ljudi, no to se prije svega odnosi na internacionalizaciju tržišta i komunikacija, a te u neznatnoj mjeri na institucije i društvene strukture. Interkulturalna otvorenost i tolerancija morale bi međutim postati nova kvaliteta življenja koja bi prožimala sva područja politike i društva. Migracije jesu i ostat će proces koji će uvijek izno-

⁸ Autorengruppe: *Ausländer im europäischen Binnenmarkt*, Frankfurt am Main 1992, str. 14.

va tražiti svoje osmišljene, stalno novo strukturno i sadržajno oblikovanje integracijskih pomoći, nove oblike međusobnog približavanja i spremnosti prihvaćanja i promjene, pri čemu bi se doseljenici i društvo prihvata trebali susretati bez prisile na prilagodbu i asimilaciju doseljenika. Vrijeme je da put u europske inte-

gracije i u svjetsku zajednicu naroda obuhvati i prevladavanje uskih nacionalnih kategorija mišljenja i djelovanja na svim društvenim razinama jer će inače pojam "multikulturalno društvo" trajno ostati u području neobvezujućeg verbalizma.

LITERATURA

1. Autorengruppe: *Ausländer im europäischen Binnenmarkt*, Frankfurt am Main, 1992.
2. Dachverband der Ausländerkulturvereine in Bremen: *Bremen der vielen Kulturen*, Bremen, 1988.
3. Cohn: Bendit, Daniel/Schmid, Thomas: Die Verheißungen und Risiken der Moderne. Multikulturelle Gesellschaft: eine Realität, die endlich anerkannt werden sollte u: *Informationen zur politischen Bildung* br. 237/1992.
4. Eibl-Elbesfeldt, Irenäus u: *Süddeutsche Zeitung Magazin*, 7. 2. 1992.
5. Esser, H.: *Aspekte der Wanderungssoziologie*, Frankfurt am Main, 1980.
6. Kühn, Heinz: *Stand und Weiterentwicklung der Integration der ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familien in der Bundesrepublik Deutschland* - *Memorandum des Beauftragten der Bundesregierung*, Bonn 1979.
7. Tiedt, Friedemann: *Sozialberatung für die Praxis*, Weinheim - Basel, 1985.
8. L'Osservatore Romano od 29. listopada 1993.
9. Wahl, Stefanie: Ist der Weg in die multikulturelle Gesellschaft vorgezeichnet? u: *Räumliche Probleme der Ausländerintegration, Bundesforschungsanstalt für Länderkunde und Raumordnung*, Bonn, 1992.
10. Werner, Jan: *Die Invasion der Armen. Asylanten und illegale Einwanderer*, Mainz, 1992.
11. Zentralkomitee der deutschen Katholiken: *Zuwanderung gestalten - Politische und gesellschaftliche Aspekte der Migration*, Dokumentation, 31. 1. 1996.

Summary

A MULTICULTURAL APPROACH - AN EFFORT OR HYPOCRISY?

Marko Žarić

The multicultural approach, as a construct of modern times, has been used within almost all social strata. However, opinion about what the notion actually means differ significantly, depending on whether the word is used in an honest effort to achieve multicultural society or if it is resorted to just to blur the existing social and political, as well as welfare, issues, or to openly discriminate the lower, immigrant social strata and foreign ethnic groups.

The author analyses the multicultural approach with the example of German society, from which the waves of "progress" and "the surpassed narrow national framework" are pounding us. The results of the analysis are largely applicable to other highly-developed European societies. They have shown that it is more a question of hypocritical readiness to open up one's cultural and national space to other cultures. Such readiness ends at the boundaries of a well organised and functioning economy, without any contribution of other ethnic groups in the decision-making process or spiritual evaluation. Moreover, a multicultural approach thus understood and applied is analysed in a very controversial way and is endangered.

Having outlined the fairly discouraging reality, the author offers an overview of the necessary contents to enrich the idea of a multicultural approach, in order for it not to remain mere verbosity.